

Toespraak van burgemeester Piet Bruinooge bij de heringebruikname van de Alkmaarse Synagoge op 15 december 2011

‘Tussen afkeren en gedogen’

Waarom? Waarom? Vaak proberen wij het waarom te achterhalen. Waarom

In deze sacrale ruimte heeft iedereen zijn of haar gedachten bij het waarom. Echter het waarom is niet uit te leggen; niet te verklaren. Noch in goede zin, noch in kwade zin.

En misschien moeten we dat ook maar niet proberen. Het grote waarom is niet te bevatten en wellicht moeten we dat ook niet willen.

Wat blijft is het persoonlijke waarom. Waarom doe je de dingen die je doet op jouw manier?

Dames en heren,

De gemeente Alkmaar heeft een mooie traditie: Als er een nieuwe burgemeester aantreedt, heeft hij of zij op de 1^e 8 oktober van het jaar na zijn of haar installatie bij de herdenking van Alkmaars ontzet 1573 de gelegenheid om zijn of haar “State of the Union” af te geven.

In mijn 8 oktober - rede 2007 heb ik geprobeerd aan te geven voor een breed publiek waarom ik de dingen doe, zoals ik die doe.

De titel van mijn toespraak toen was: de kwaliteit van de samenleving kun je afmeten aan de mate van aandacht voor de zwakste schakel. In diezelfde rede heb ik aangegeven waar uw burgemeester zijn inspiratie vandaan haalt; ik heb toen onder meer gesproken over de werken van barmhartigheid, zoals die reeds in 1504 in de kapel van het Heilige Geestgasthuis hier in Alkmaar ophingen.

Achter de werken zit het verhaal uit het aloude boek en sta mij toe hieruit te citeren. Matth. 25: 34 – 40. Voor ons, nee laat ik voor mezelf spreken ligt de uitdaging om in onze tijd gestalte te geven aan die woorden.

Dames en heren,

Hoe gaan wij als stad om met die 'zwakste schakel'? Hoe barmhartig zijn we als stad nu vandaag, maar ook door de eeuwen heen. Sta mij toe dat ik hier op deze bijzondere dag die vraag probeer te beantwoorden aan de hand van het verhaal van de Joodse gemeenschap in Alkmaar. Een beladen geschiedenis zoals zal blijken.

Want als het onze Joodse gemeenschap gaat houdt het – zeg ik hier maar eerlijk – niet over met die barmhartigheid hier in Alkmaar. Die houdt zo ongeveer het midden tussen afkeer en gedogen. Noem het tolereren, maar of dat het zelfde is als de spreekwoordelijk tolerantie, waar we in Nederland zo prat op gaan, is de vraag.

Ik ga in de geschiedenis <mijn oude vakgebied> terug naar de tijd van de Reformatie. Een woelige tijd waarin de vrijheid van veel groepen in Nederland op de tocht kwam te staan. Ook in Alkmaar was de vrijheid ernstig in het geding.

Nu werd die vrijheidsstrijd over en weer natuurlijk heel verschillend beleefd en door de tijd heen naar eigen believen uitgelegd: Protestanten leerden over de vervolging door de Katholieken: Tussen 1534 en 1544 zijn in Alkmaar zo'n 20 tot 30 doopsgezinden door onthoofding, verbranding of verdrinking - in een wijnvat - om het leven gekomen. En even vrolijk leerden de katholieken op school over de vervolgingen door de protestanten, met als voorbeeld de martelaren, zoals die zes Franciscaanse monniken uit Alkmaar die op 24 juni 1572 opgehangen werden.

Naast die vrijheidsberoving of erger, beroving van het leven, was er ook mededogen. Opmerkelijk is dat het stadsbestuur van Alkmaar, nadat het in 1572 de kant van de opstand en dus de gereformeerde overheid had gekozen, het standpunt van de doopsgezinden om niet onder de wapenen te gaan respecteerde. Ook is opmerkelijk dat men in Alkmaar al weer snel ruimte bood voor katholieken. Al vanaf 1609 (dus lang voor de Dordtse Synode) had Alkmaar weer een pastoor en in de 17^e eeuw had de stad een reputatie als katholieke stad. Wie het oorspronkelijk testament van Gerrit Wildeman bekijkt (we zijn nog steeds in de 17e eeuw), leest dat de woninkjes in zijn hofje aan de Oudegracht bestemd waren voor gereformeerde, remonstrantse, Waterlands- en Fries doopsgezinde, lutherse- én roomse vrouwen.

De mate van tolerantie ten aanzien van andersdenkenden valt dus op. Dat gold ook voor de Joodse gemeenschap. Na de Reformatie stemde immers de Alkmaarse Vroedschap in 1604 als eerste stadsbestuur in Holland officieel in met vestiging van Joden in de stad.

In 1655 echter ontzegde de Alkmaarse vroedschap joden weer de toegang tot de stad: men hield hen mede verantwoordelijk voor de verspreiding van de pest. Het was nota bene de Gereformeerde Kerkeraad, die het stadsbestuur hiertoe had opgeroepen omdat de joden de christelijke religie groot nadeel zouden bezorgen.

Eind 17^e eeuw vestigden zich opnieuw joden in Alkmaar, maar erg welkom waren ze nog steeds niet. Zo waren de meeste gilden bijvoorbeeld voor hen gesloten.

Veelal waren ze dan ook werkzaam in slachterijen en de kleinhandel en leidden ze een pover bestaan. Zo vroegen ze in 1691 vrijstelling van de turfaccijns, vermoedelijk bedoeld om met dit geld hun eigen armen te verzorgen.

In 1746 ging het ze kennelijk beter af, want in dat jaar werd een terrein gekocht voor een begraafplaats gelegen aan de westzijde van de Hout. Een synagoge bleef voorlopig nog een vroom verlangen.

Men bleef als gemeente samenkomen in woonhuizen. Pas in 1792 werd voor de toen 17 Joodse gezinnen een synagoge ingericht aan de zuidzijde van de Laat.

In de Tweede Wereldoorlog werd de Joodse gemeenschap geconfronteerd met een reeks anti-joodse maatregelen. In mei 1941 werden zwembaden, parken, plantsoenen en openbare gebouwen tot verboden verbied verklaard met borden met het krenkende opschrift "Voor Joden Verboden". In augustus 1941 volgde de verordening tot het weren van joodse leerlingen. Eerder al waren drie joodse leerkrachten van het Murmelliusgymnasium en één van de Rijks HBS ontslagen.

De 'zwarte' dag in Alkmaar kwam op 5 maart 1942. De dag waarop alle joodse inwoners van Alkmaar met achterlating van hun bezittingen de stad moesten verlaten.

De huisdeuren werden verzegeld en Rabbijn Abraham Wolf sprak tot de verzamelde joden dat de straf vanuit de hemel voor deze gebeurtenis niet kon uitblijven.

En wat deed Alkmaar? Toonde Alkmaar moed of keerde de stad zich er van af! Dominee Joop Kila, de in 2006 overleden predikant van de Nederlands Hervormde Kerk in Alkmaar gaat op die gewetensvraag in in zijn boek 'Kaddiesj voor Joods Alkmaar', de geschiedschrijving van de Joodse gemeenschap in Alkmaar.

In een grimmig verhaal vertelt Kila aan de hand van herinneringen van Abraham Drukker over de dag waarop de Joden in Alkmaar op transport werden gezet. De dag waarop een sneeuwstorm door de stad joeg en Joodse gezinnen met hun koffers op straat stonden. Kila vatte het samen als de ondergang van de joodse gemeenschap in Alkmaar'. Het betekende ook het einde van de synagoge in Alkmaar. Hier aan de Hofstraat hadden de Alkmaarse joden sinds 1808 deze ruimte voor hun diensten. De Duitsers sloten de synagoge in 1942. Na de oorlog werd het gebouw verkocht aan de Baptistengemeente.

Op die 5^e maart 1942 vertrokken 178 Joodse Alkmaarders naar een afgesloten Jodenwijk in Amsterdam, naar het voorportaal van de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor. In totaal werden er 213 joodse inwoners van de stad weggevoerd. Voor zover bekend overleefden 63 van hen (30%) de oorlog. *'Dat is iets boven het landelijke gemiddelde'*, zo valt te lezen in de 'Geschiedenis van Alkmaar'. Alleen al de koele score doet je verkillen.

En wat deed Alkmaar? Alkmaar keerde zich af, als de slinger van de klok tussen afkeren en gedogen. Ook de recente geschiedenis laat dus zien dat hier het oog afgekeerd werd. Van barmhartigheid, van verweer was weinig te merken. In mijn Ontzetrede van 2007 gaf ik aan dat het in ere herstellen van de Alkmaarse synagoge een belangrijk gebaar in onze lokale geschiedenis zou zijn.

Het is dan ook met gemengde gevoelens, dat wij hier vandaag de synagoge opnieuw in gebruik nemen als het huis van de Joodse gemeenschap. Enerzijds een heel vreugdevol moment, anderzijds ook het moment waarop een zwaar beladen geschiedenis rust. Toch ben ik juist al degenen dankbaar die tegen alle stromen in zo hard gewerkt hebben om dit mogelijk te maken. Namen noemen is altijd fout, echter zonder de "SAS" en "Van Alckmaer" was het niet gelukt; zij komen de eer toe!

Dames en heren,

Ik realiseer me dat met de restauratie en het in gebruik nemen van de synagoge de geschiedenis niet recht gezet is, dat kan ook niet. Wel kunnen we recht doen aan de nagedachtenis aan hen, van wie we ons afkeerden of die we op zijn hoogst tolereerden.

Dames en heren,

Juist in onze tijd is een nieuw krachtig signaal nodig tegen intolerantie en onverdraagzaamheid. Laten wij vrede en barmhartigheid toelaten in onze harten.

La Chaim